

KOME TREBA EKOFEMINIZAM?

Ecofeminism on the Edge. Theory and Practice, uredili Goran Đurđević i Suzana Marjanić, Emerald Publishing Limited, Leeds, 2024., 263 str.

U zborniku *Ekofeminizam na rubu*, Goran Đurđević i Suzana Marjanić obuhvatili su 16 radova koje je, uz urednika i urednicu, napisalo i 19 autorica iz Australije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Francuske, Nizozemske, Sjeverne Makedonije, Srbije, Španjolske i Velike Britanije. Zbornik je strukturiran u tri dijela. U prvome se dijelu izlažu ekofeminističke teorije i diskursi. Drugim dijelom elaboriraju se umjetnička djela u kojima se prepoznaje ekofeministički diskurs. Trećim se dijelom kroz praksu daju primjeri ekofeminizma kao pokreta i načina života.

Temeljno pitanje koje u *Predgovoru* postavlja Marina Topić jest: **Zašto trebamo ekofeminizam?** Glas ekološke devastacije utišan je konzumerizmom i kapitalističkim kognitivnim društvenim sklopom koji perpetuira maskulina ideologija. Stavljajući u suodnos subordinaciju žene sa subordinacijom Zemlje ekofeminizam pozicionira ženu u centar ekološke borbe ističući nužnost implementacije ženskog identiteta kao komplementarnog muškom. Prema riječima Franoçise d'Eaubonne „... na ženama je sada da budu glas za povratak humanosti“ (str. xvi), odnosno da društvenu hijerarhiju transformiraju u suživot. Dokidanje maskuline ideologije, odnosno narativa maskuline dominacije, temelj je ekofeminizma kao teorije, diskursa i pokreta koji se kritikom kapitalizma i destrukcije okoliša bori za vrijednosnu jednakost živih bića i našeg planeta. Obraćajući se svim kategorijama, ekofeminizam proziva specizam, rasizam, fašizam, seksizam, odnosno sve negativne *-izme*. Cilj je urednika prikaz nužnosti revitalizacije ekofeminizma kao teorije, diskursa i pokreta.

U *Uvodnom* poglavlju Goran Đurđević i Suzana Marjanić (str. 1-12) pitaju se: **Je li ekofeminizam još živ?** Ekofeminizam je akademsko-istraživački koncept, politička ideologija, aktivistički pokret i način života koji propituje binarne kodove povezane s konceptima prirode i kulture na kojima počiva naša stvarnost. Urednici ističu kako je namjera ovog ekofem-zbornika aktualizirati ekofeminizam te ohrabriti kritičke refleksije i analize postojećih ekofeminističkih napora u Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi prožimajući globalne i lokalne pristupe, kao i pružanje mogućnosti mladim autorima da sudjeluju u razvo-

ju, implementaciji i diseminaciji ekofeminističkog narativa. Prema riječima urednice i urednika, zbornik je moguće čitati na nekoliko razina. Teorijskoj – u vidu doprinosa znanju teorije ekofeminizma u kontekstu suvremenih trendova; društveno-političkoj – kao analiza društvenih procesa i strukture; te aktivističkoj – kroz analitičku perspektivu aktivizma individualnih grupa i javnih ličnosti performativnog i političkog života.

Prvi dio zbornika otvara **Tara Katapulti** svojim radom *Humans and the More – Than – Human World: Political Solidarity Against Eco–Social Oppression* (str. 16–25). Autorica raspravlja o političkoj solidarnosti i ekosocijalnoj opresiji. Katapulti konfrontira novi environmentalizam, duboku ekologiju i ekofeminizam postavljajući pitanje: Je li etičko-politički egalitarizam moguć između ljudskog i ne-ljudskog svijeta, tj. mogu li ljudi pokazati političku solidarnost spram neljudskih vrsta interveniranjem pri pojavnosti ekodruštvene opresije? Ekofeminizam vidi kao premosnicu environmentalizma, duboke ekologije i socijalne ekologije jer zagovara solidarnost ljudi spram ne-ljudskog svijeta. Članak *The Portal Audience: „Ecofeminizam“ on Social Networks*, **Sandre Irišević** (str. 28–39) zaključuje kako se ekofeminizam u Srbiji može oživjeti jedino aktivizmom putem novih medija. Ono što je posebno potrebno istaknuti jest percepcija feminizma i rodne jednakosti u Srbiji koja se percipira isključivo kao borba za ženska prava, a ne kao borba za ljudska prava. Širenjem ekofeminističke misli, odnosno povezivanjem borbe za prava žena i borbe za zaštitu okoliša/prirode u kontekst ugroze od patrijarhalnog instrumentalističkog sklopa stavlja se cijelo čovječanstvo i priroda o kojoj ovisi ljudski opstanak. **Goran Đurđević** i **Suzana Marjanić** u radu *Ecofeminist Voices from Southeastern Europe* (str. 42–60) analiziraju rasprostranjenost ekofeminističke misli na području jugoistočne Europe. Njihov je zaključak da je na tom području ekofeminizam razvijen kao mozaik teorija, znanstvenih pristupa, ideja, aktivizma, umjetnosti, politike i zakonodavnih okvira. Jugoistočni je europski ekofeminizam nestrukturiran i fragmentiran i trenutno ne postoji organizacija koja bi povezala razne lokalne i regionalne zajednice, individualce i/ili aktiviste. *The Ecofeminist Capacities of Slavic Gymnastics for Women* **Magdalene Bogusławske** (str. 61–72) govori o „slavenskoj tjelovježbi“ čiji korijeni sežu u mitsku prošlost. Tjelesni pokreti koje su tada u kontekstu različitih rituala/običaja izvodile žene, imale su za cilj probuditi suspregnutu svjesnost *unisonog* odnosa između tijela žene i tijela Zemlje. **Sarah Czerny** u radu *Writing „for“ the Cows: Ecofeminism, Anthropology and Disciplinarity* (str. 73–89), kombinirajući antropološki i ekofeministički pri-

stup, progovara o terenskom istraživačkom projektu kojim se analizira odnos ljudskog i životinjskog mlijeka kroz prizmu instrumentalističkog odnosa spram ženskog tijela i tijela krave, te uspostavlja distinkciju između svjedočenja i promatranja, stavljajući ih u etički kontekst. Autorica smatra kako ekofeminizam pruža mogućnost da piše za *krave* s antropološke pozicije u smislu dodjeljivanja akademskog statusa angažiranoj antropologiji.

Raspravu na temu ekofem-umjetnosti u **drugom dijelu** Zbornika započinje **Ana Vukmanović** temom *Maidens in the World of herbs. Poetic Reflexes of the Herbal magic in South Slavic Oral Lyric Songs* (str. 93–112). Način na koji se biljke koriste kao motivi u usmenoj lirskoj poeziji određen je mnogostrukim isprepletenim odnosima ljudi spram prirode i svijeta. Iako je tradicionalno svijet temeljen na sustavu binarnih opozicija, on je ujedno i svijet čije su granice propusne jer su univerzalne povezanosti takve da su opozicije obično komplementarne. Usmena poezija može se percipirati kao vodič za promišljanje o konceptualizaciji svijeta, harmoničnim i disharmoničnim odnosima, sličnostima i različitostima društvenih stavova spram prirode i kozmosa i u tradicionalnoj kulturi i u suvremenoj stvarnosti. **Lada Čale Feldman** u radu *Fisherman Plunk's Supper: A Feminist–Vegan Reading of Fairy Tale* (str. 113–127) referira se na priču Ivane Brlić-Mažuranić *Ribar Palunko i njegova žena*. Ekofeminizam je započeo raspravu kako su kriza rodni normi i ekološka kriza isprepletene, ali okolišno destruktivne prehrambene navike našalost često izmiču kritici kulturne proizvodnje. Stoga je vitalno važno prehrambene navike smjestiti u kontekst ekokritičke/ekofeminističke perspektive. U taj kontekst Čale Feldman i stavlja priču o *Ribaru Palunku i njegovoj ženi*. Ta priča osim kritike zavodljivosti kapitalističkog imperativa bogaćenja kao jamstva sretnog života otvara raspravu koliko su prehrambene navike čovječanstava utemeljene te postavlja ženu u sinergiji s muškarcem u središte ekološke borbe. U radu *Searching for „A Green Place“ in a World of „Fire nad Blood“: An (Eco)Feminist Reading of the Mad Max: fury road* (str. 129–154) **Marija Geiger Zeman, Mirela Holy i Brigita Miloš** pokazuju kako se imperatorica Furiosa percipira kao nova (eko)feministička ikona. Autorice pokazuju da iako je SF žanr maskulino dominantan, djela distopijskog narativa predstavljaju medij za konstrukciju lika snažne i agresivne heroine koja izaziva tradicionalni rodni binarizam tvoreći novi rodni sustav u kojem se *žensko* predstavlja i izvodi na netradicionalan način. Navedenim se, prema Zylinskoj, kritički propituje: (1) apokaliptički narativ antropocena, (2) maskulina i tehnološka rješenja, (3) te se stvara koncept „feminističke pro-

tu-apokalipse“, odnosno novog feminističkog narativa kao rješenja apokaliptičkih predviđanja. Kao opozicija maskulinizaciji, defeminizaciji, objektivizaciji i erotizaciji akcijskih heroína, postavlja se upit o nužnosti konstrukcije *nove žene* koja dokida i neoliberalni postfeministički narativ *faličke žene*. Ekofeminizam raščarava navedeni pseudofeministički imaginarij da se asimilacijom unutar maskulinog narativa izjednačava binarna rodna opozicija te zaziva oslobođenje i muške i ženske društvene uloge od maskuline ideologije. Furiosa, na prvi pogled, predstavlja faličku ženu čiji je cilj oslobađanje žena i rušenje patrijarhalne strukture. Zanimljiv je detalj tog filma taj da za postizanje navedenog cilja ona treba mušku asistenciju u vidu lika Maxa. Furiosa i Max jedno su drugom *alter ego*, a ne opozicijska binarnost. Kao takvi, u filmu zajedno ruše tiraniju, oslobađaju žene i postavljaju novi poredak. Međutim, ništa od navedenog ne bi bilo moguće da se žene u Citadeli nisu odmetnule i svojom pobunom, eliminirajući seksualnu, ekonomsku i političku patrijarhalnu dominaciju, otvorile put k utemeljenju egalitarnog i mirnodopskog društva. U radu **Nataše Govedić** *Agnes Varda: How Do We Embody the World. When We Are Not Exploiting It?* (str. 155–164), analizom filma *La Pointe Courte* (1954) Agnès Varde, povlači se paralela između pasivnog karaktera žene i pasivnog karaktera Zemlje. Instrumentalistički odnos prema Ženi i Zemlji odstranio je ulogu aktivnog sudionika unutar patrijarhalne društvene dinamike. Iako su žene ranjivije na ekološke probleme, ono što im nedostaje za aktivno djelovanje jest pristup centrima moći, odnosno centrima odlučivanja. Dokumentarni film prati društvenu dinamiku malog ribarskog mjesta koje je rastrgano, zbog potrebe preživljavanja, prekomjernim izlovom i participacijom u zagađenju okoliša. Zemlja ima moć podsjetiti antropocena da apsolutna kontrola nije u rukama ljudi. Time daje do znanja da je ona i tijelo za sebe, a ne samo društveno projiciran prostor. Ovim radom propituje se percepcija ženskog sebstva u trenutku kad se napravi odmak od svih dodijeljenih uloga poput kćeri, majke, supruge, profesionalnog i ekonomskog subjekta itd. Izlaskom izvan *trenutne sebe* na način da svoje tijelo vidi uistinu svojim, žena se mora ponovno izumiti. Kada se osvijesti sebstvo Zemlje i sebstvo Žene, bit će moguće izići izvan kolektivnog društvenog tijela zarobljenog političkom pasivnošću. Regenerativna sposobnost zemlje i njezinih ekosustava nije neograničena. Stoga je potreban novi ekofeministički narativ koji neće ubrzavati dolazak do ruba ekoregenerativne sposobnosti. **Barbara Martinović** u radu *An Ecofeminist Approach to Paula Rego's Dog Women* (str. 165–175) analizira umjetnički opus portugalsko-britanske slikarice Paule Rego u kojem su najučestaliji motivi životinje. Paula Rego kažnjava (osvješćuje) ljude na način da ih u svojim

djelima portretira animalistički. Njezin opus *Dog Women* posebno je intrigantan iz razloga što prikazuje ženu koja zauzima tjelesne pozicije slične psećima. Najutjecajnija je interpretacija toga opusa ona Ane Gabriele Macedo (2001) koja je vezana za *teoriju abjekcije* Julije Kristeve prema kojoj žena nije u potpunosti ni objekt ni subjekt. Žena nije apsolutno maskulino subliminirana i fetišizirana, a ujedno nije ni apsolutno punopravna u sferi društvene dinamike spolnih i rodni uloga. Današnja je žena na rubu linije koja razdvaja društveni objekt od društvenog subjekta, a svojim radovima Rego ju stavlja na rub granice ljudsko/ne-ljudske opozicije. **Jadranka Ryle** analizira stripove Magde Dulčić u radu *Queer Island Feminism in Magda Dulčić's Comics* (str. 177–197). Stripovi Magde Dulčić sistematično dekonstruiraju fiksirane identitete, prolaznosti, pa i medij stripa *per se*. Vizualizirajući prostore fluidnosti i nenormativnosti unutar seksualnih, rodni, temporalnih i spacijalnih konvencija, njezini stripovi konstruiraju feministički senzibilitet kroz otočnu geografiju. Koristeći se utopijskim narativima *queer* identiteta i prolaznosti (nestalnosti), njezina estetika poostvaruje ljudsko tijelo kroz vokabular vode i otočnog okoliša („Ja sam otok“), stavlajući u središte međusobnu isprepletenost i povezanost ljudskog tijela i prirode, kao i odnosa i uloga koji iz navedenog proizlaze.

Treći dio Zbornika, koji se odnosi na ekofeminističku praksu, započinje radom **Maryse Helbert**, *The Space Between Motherhood and Mother Earth: An Ecofeminist Analysis of the Post-Development Model in Bolivia* (str. 201–214). Postrazvojni model u bolivijsku praksu uveo je predsjednik Bolivije, došavši na vlast 2006. godine. Inspiriran pokretom *Buen Vivir* ovaj model percipira se u vidu otvaranja puta novoj socioekološkoj paradigmi koja generira dijalog između imperijalističkog načina življenja (engl. *Imperial Mode of Living – IML*) i ekofeminizma. U Boliviji je smanjena stopa siromaštva, a zemlja se okrenula održivom razvoju i dokidanju praksi neoliberalnog kapitalizma. Iako je postignut značajan napredak u smislu reprezentacije, inkluzije i rasprave kakva bi alternativa mogla biti, društveno-ekološka artikulacija temeljena na rigidnoj rodnoj binarnoj opoziciji i dalje je prisutna te otežava emancipaciju žene od primarne uloge majke i njegovateljice. Rad *Women's Lives and Agriculture in Rural Nigeria: An Ecofeminist Analysis* autorica **Joy Ogbemudia** i **Karen Vollum–Dix** (str. 215–234) predstavlja pristup dualne etnografije koji je metodološki zanimljiv. U tom radu autorice s aspekta ekofeminizma vode dijalog na temu odnosa žene i agrikulture u Nigeriji. Odabir metodološkog pristupa određen je činjenicom dvojnog afričko-europskog identiteta obiju autorica. Rad nema za

cilj izvođenje zaključaka, već doprinos, razmjenom iskustva oblikovanog dualnim nacionalnim identitetom, mnogo važnijem izazovu kreiranja pravednijeg, te sociokulturološki i društveno-ekonomski uravnoteženijeg svijeta. Autorice se referiraju na Okafor i Akokuwebe (2015) prema kojima su izvorišne točke razloga marginalizacije žena u Nigeriji „nakaradne društvene norme, politička isključenost i ekonomska distorzija“ (ibid.: 215) kojima su „maskuline patrijarhalne prakse pod kišobranom kolonijalizma pojačale subordinaciju, opresiju i eksploataciju žena“ (ibid.: 216, prema Ogombo i Ogombo, 1993; Falola, 2007; Oni, 2014; Jaiyeola i Adeyeye, 2021) i prirode. Nadalje, **Clara Esteve-Jordà** u svom radu *Ecofeminizing Law: Some Notions Toward Rethinking Law for Equity and Sustainability* (str. 235–246) postavlja pitanje: **Čiji antropocen?** Za koncept u kojem je, Protagorinim rječnikom rečeno, *čovjek mjera svih stvari*, prema Morrow (2021) prikladniji bi naziv bio *Andropocen*. Predatorsku dinamiku antropocena u najvećoj mjeri provode muškarci te je neograničena eksploatacija prirodnih resursa dovela do planetarne transformacije. Nužni su uvjeti inauguracije te geološke ere duboke rodne nejednakosti perpetuirane uspostavom dominacije i kontrole nad reproduktivnom moći žena. Neuravnoteženi socioekološki odnosi nisu određeni samo rodnom nejednakosti. U jednadžbu *andropocena* dominacije osim rodne ulaze i sve ostale kategorije koje generiraju društvenu nejednakost poput rase, etnosa, dobi, klase, seksualne orijentacije i identiteta. Obojen maskulinom ideologijom, antropoceni diskurs, za razliku od ekofeminističkog, nema sposobnost intersekcionalnog uključivanja svih društvenih kategorija u socioekološki dijalog. Prema autorici, glavnu strukturu maskuline dominacije predstavlja globalni neoliberalni zakonodavni okvir koji legitimizira pravila raspodjele i prisvajanja prirodnih resursa, tijela i ljudi. Stoga je potrebno otvoriti dijalog za konstrukciju novog zakonodavnog okvira koji će počivati na temeljima ekofeminističke paradigme. *All the Women Living Inside Me*, **Bénédictte Meillon** (str. 247–249) koristi pojam *ekofeminizirati* kojim, između ostalog, označava prihvaćanje međusobne povezanosti živog i neživog svijeta, njegovanje biomorfizma i suživota različitih vrsta, preuzimanje i priznavanje odgovornosti za implementaciju vlastitih agendi te osviještenost da naši životi ovise o očuvanju umreženosti lanaca življenja i postojanja. Razgovor s **Ariel Salleh** objavljen je pod naslovom *Ecofeminism for a Just and Sustainable Transition* (str. 251–256). Institut za globalni razvoj i australsko Sveučilište New South Wales 2020. godine održali su radionicu *Rod i pravedna tranzicija* na kojoj je Ariel Salleh iznijela ekofeminističke ideje o redefiniranju odnosa ljudi i okoliša dajući svoju viziju odgovora na pitanje kako bi mogao izgledati novi

sustav moći i ekonomskih odnosa. Pravedna tranzicija, prema Salleh, zahtijeva fundamentalno preispitivanje odnosa ljudskih bića i prirode u smislu dokidanja prakse percepcije okoliša u službi interesa čovječanstva te priznavanja da su ljudi tek dio ekosustava. Osvještavanje nužnosti kritičkog promišljanja antropocentričnosti ključno je za opstanak Zemlje jer su krize poput klimatskih promjena, gubitka bioraznolikosti i pandemije 2020., rezultati eurocentričnog imaginarija koji pozicionira čovječanstvo iznad prirode. Zapadni antropocentrični dualizam koji kroz prizmu maskuline ideologije održava binarnost čovječanstvo *versus* priroda paradigma je od koje je nužno napraviti odmak s ciljem postizanja rodno pravedne tranzicije. Inkorporiranjem ekofeminističkih ideja premostila bi se društvena pukotina koja odvaja društvene kategorije na osnovi pristupa moći odlučivanja. Salleh zaključuje da će budućnost života na zemlji ovisiti o usvajanju regenerativne etike koja podrazumijeva, u prvom redu, demilitarizaciju i odrast, odnosno dokidanje kapitalističkog sklopa promišljanja svijeta i konzumerističkog životnog stila.

Akademski doprinos ovog ekofem-zbornika (a koji je drugi po redu ova- ga uredničkog dvojca; prvi je objavljen kod zagrebačkoga Durieuxa) ogleda se u pružanju uvida u multidisciplinarnost ekofeminizma čime se podupire argumentacija o nužnosti revitalizacije ekofeminizma kao jedinstvene teorije, diskursa i pokreta. U ovom postpandemijskom trenutku kada se čovječanstvo suočeno s izravnom ugrozom osvijestilo spoznajom kako je lako doći do ruba egzistencije, ekofem-zbornik jasno pokazuje zašto i kome je potreban ekofeminizam.

Sanja ČOKOLIĆ